

A CSEREMISZ LATÍVUSZI *-γV/-kV* ÉS A KOMITATÍVUSZI *-ye / -ke* RAGOK KIALAKULÁSA ÉS KAPCSOLATAIK

BERECZKI GÁBOR

1. A cseremiszen a címbe jelzett latívus- és komitatívusragok alakilag a finn-permi **-ka/ *-kâ* prolatívusrag folytatásai. A mordvin, a lapp és a permi megfelelőeknek prolatívuszi funkciójuk van (I. Korhonen 1981: 230–231).

A *-γV/-kV* latívusrag a cseremiszen önállóan csak határozószavakban fordul elő, pl. (Beke) P B M UJ CŰ CK Č JT *tüyö*, UP *tüyä*, JO K *tüyä* ‘ki’ (MNYsz)¹; P B *lâške*, M UJ C Č JT *liške*, UP USj. *liškâ*, JO V K *liškâ* ‘közelébe’ (MNYsz 4: 1243).

A (Beke) P B M *kumuk*, MK *kumük*, UP UJ CŰ CK *kumâk*, Č JT JO V *kümük*, K *kâmâk* ‘arccal lefele, fölfordítva’ (MNYsz 4: 1028) alakokban ugyanaz a latívusrag van, mint az előző példákban, de a második szótagon túl az esetek többségében prozódiai okokból más CV típusú toldalékokban is elmarad a hangsúlytalan magánhangzó. Analógikus esettel találkozunk a cseremiszen nem-attributív számszóknél is, pl. ‘1’ *ikte*, ‘2’ *kokto* ~ ‘3’ *kumât*, ‘4’ *nâlt* stb. (*kumâto*, *nâlâte* helyett) (I. Honti 1993: 132–136).

A *kumuk* stb. alakokban a szóvégi *k* azonos módon van meg az egész cseremiszen nyelvterületen, tehát már az őscseremiszenben is az volt a helyzet, mint ma. Ennek következtében a **-ka/*-kâ* alakra visszavezethető finn-permi proszekutívus az esetek jelentős részében egybeesett a PU **k* latívuszraggal, s a latívuszi funkció vált általánossá. Hogy a PU **k* latívusrag a cseremiszenben megvolt, azt többek közt a *-sek*, *-šek* temporálisrag is bizonyítja. Ez azonos eredetű a közfinn **-cek* prolatívuszraggal, s ebben a *-k* a széltevében elfogadott vélemény szerint a PU **k* latívuszragra megy vissza (I. Hakulinen 1979: 108).

Hasonlóság alapján más esetragok is keveredtek a cseremiszenben. A *jâmalne* ‘alatt’ határozószó gyakran *jâmalan* alakban használatos, de a *-ne* végződés a PU **-na/*-nâ* lokatívuszragra, az *-an* pedig a PU **n* latívuszragra megy vissza.

A határozószókból *-γV* helyett előforduló *-kV* latívusrag nyilván a *liške* típusú alakokból általánosult. Zöngétlen mássalhangzók után nem állhat *γ*. Az illatívus *-škV* ragjának fakultatív második komponenseként előforduló *-kV* latívusrag nagy gyakorisága miatt szintén közrejátszott abban, hogy a határozószavakban a szabályos *-γV* alak helyett az esetek túlnyomó többségében a *-kV* honosodjon meg.

2. A cseremiszenben a komitatívusrag *-ke/-ye*, melyet idők során különbözőképpen próbáltak magyarázni.

Wichmann (FUF 16: 153) a cseremiszen esetragot kapcsolatba hozza a zürj. *-ked/-ket* komitatívuszraggal, pontosabban annak *-k* elemével.

¹ Az oldalszám nélküli idézetek Beke Ö. szótárának még publikálatlan anyagából származnak.

Galkin (1964: 31) annak alapján, hogy Bubrigh (1953: 54–56) a komitatívuszi mord. E *-n'ek* ragban (vö. *n'in'ek-ejkakšn'ek* 'asszonnyal-gyerekekkel') a *-k* komponenst kapcsoló partikulának tartja, egy ebből fejlődött volgai-finn komitatívuszragot tételez fel. B. A. Serebrennikov (1967: 33–34) a mordvin és a cseremiszi ragot Wichmannra hivatkozva összekapcsolja az említett zürjén komitatívuszraggal.

Rédei (NyK 93: 86) más irányban keresi a kérdés megoldását. A következőket írja: – A latívus irányhatározásból a társhatározói funkció jól megérthető. A társhatározó a valahol levést kifejező igékkel kapcsolatban létrejöhet hol? kérdésre felelő esetragokból és névutókból.

Rédei szerint a cseremiszi komitatívusz *-k* (< **-ka/*-ká*) koaffixum + *e* (< **-k*) latívuszrag kapcsolatából áll (l. i. h.). Ez a vélemény lényegében helyes, csupán annyiban szorul módosításra, hogy nem kell feltenni a cseremiszi *-ke/-ye* komitatívuszrag végén egy **k* latívuszragot. A cseremiszi *-sek/-s'ek* temporálisrag és a *-nek* esszívuszrag végén megőrződött a PU **k* latívuszrag folytatása, a komitatívuszban is meg kellett volna őrződnie.

A cseremiszi latívusz *-γV/-kV* és a komitatívusz *-ye/-ke* ragja eredetileg nem különbözött egymástól. Ennek legjobb bizonyítéka a cseremiszi (Wichmann) KH *luckâ*, U *lučkâ* '15' számnév. Beke szerint (CserNyt. 275; MNySz 4: 1331) a szóban forgó számnév a *lu-wič-ke* 'tíz ötlet' összetételből keletkezett. Galkin nem ismerte Beke felfogását, de majdnem pontosan így rekonstruálja a tárgyalt számnévet (l. Galkin 1964: 105). Szerinte a fejlődés menete a következő volt: **lu(w)-wac-ye* > **lu-ec-kâ* > *luckâ*. Honti (1993: 155) elfogadta Galkin rekonstrukcióját, amely főbb vonalaiban helyes is. Ezt alátámasztják a mordvin 11–19-ig terjedő számnevei, melyeknek *-vo/-ge/-je* végződése azonos eredetűek a prolatívusz *-va/-ka/-ga* ragváltozataival. Ez utóbbiak pedig összetartoznak a cseremiszi *-γV/-kV* latívuszraggal. A számnevekben a mordvin prolatívuszban is komitatívuszi funkciója van, pl. E *kemgotovo* '16' (< *kemen-koto-vo* 'tíz hattal') (l. Serebrennikov 1967: 115).

Galkin rekonstrukciója csupán hangtani szempontból szorul némi módosításra: nem lehet *-ye* > *-kâ* > *-kâ* fejlődést feltenni. A cseremiszi *-ye/-ke* komitatívuszragban az *-e* mindig hangsúlyos, így nem redukálódhat. A fejlődés iránya redukált > teljes hang kellett, hogy legyen, amire a toldalékokban százig menő analógiát találunk. A '15' jelentésű számnév keletkezésének idején még nem volt alaki különbség a cseremiszi latívusz és komitatívusz között. A komitatívusz redukált magánhangzója az őscseremiszi kor vége felé válhatott teljes hanggá (ekkor volt tömeges ez a folyamat), hogy a funkciókülönbség formálisan is kifejezésre jusson.

Rövidítések

Beke MNySz = Beke Ö., *Mari nyelvjárási szótár*. 1. (1997), 2. (1997), 3. (1998), 4. (1998), 5. (2000). Savariae.

Bubrigh 1953 = D. V. Bubrigh, *Istoričeskaja grammatika erzjanskogo jazyka*. Saransk.

Galkin 1964 = I. S. Galkin, *Istoričeskaja grammatika marijskogo jazyka*. Joškar-Ola.

Hakulinen 1979 = L. Hakulinen, *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.

Honti 1993 = L. Honti, *Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen*. Budapest.

Korhonen 1981 = M. Korhonen, *Johdatus lapin kielen historiaan*. Jyväskylä.

DIE HERAUSBILDUNG DES LATIVSUFFIXES *-yV / -kV* UND DES
KOMITATIVSUFFIXES *-ye / -ke* IM TSCHEREMISSISCHEN
SOWIE DIE ZUSAMMENHÄNGE ZWISCHEN IHNEN

GÁBOR BERECKZI

Die behandelten tscheremissischen Lativ- und Komitativsuffixe repräsentieren die Fortsetzung der finnisch-permischen Prolativendung **-ka / *-kä*. Die „k“-Variante des Lativsuffixes lässt sich prosodisch erklären. Diese Suffixvariante war der Form nach mit dem PU Lativsuffix **-k* identisch, das in mehreren tscheremissischen Kasusendungen (z. B. *-sek, -sek*) anzutreffen ist.

Die tscheremissischen Lativ- (*-yV / -kV*) und Komitativsuffixe (*-ye / -ke*) haben den gleichen Ursprung. Ursprünglich hatten sie auch die gleiche Lautform. Ein Beweis dafür ist die Endung des tscheremissischen Zahlwortes *lucko, lučko* (15). Die Abweichung zwischen den Lautformen der Lativ und Komitativsuffixe ist erst später eingetreten, um den Funktionsunterschied auch lautlich (formal) kenntlich zu machen.